

SVIJET KAO UREĐENA POZORNICA RUĐERA BOŠKOVIĆA

Branka Brlenić-Vujić

*Čemu, poklisare, motriti igrače s kuglama. Tà sâm je
Zemaljski krug igra za tvoj duh.*

*(Ruđer Bošković, Pustolovina igre —
Ludentes, Legate, globis cur aspicus? orbis)*

Ja Mudrost

*Kad je (Jahve) polagao temelje zemlji
bila sam kraj njega kao graditeljica.
Bila u radosti iz dana u dan,
igrajuć (se) pred njim sve vrijeme:
igrala sam (se) po krugu zemaljskom njegovu
i moja je radost biti sa sinovima ljudskim.*

(Biblija, Izreka, 8., 12., 29.–30.)

U časopisu *Dubrovnik* (br 3., str. 79.–120.), 1993. godine, čitam prijevod epigrama Ruđera Boškovića s latinskoga jezika Ivice Martinovića, kao i poticajni esej *Epigrami Ruđera Boškovića*. Navedeno u izvorniku i prijevodu¹ ishodište je razumijevanju naslovljene teme u pristupu pjesničkom djelu matematičara, fizičara, astronoma, filozofa, arheologa — jednom riječju — kako će ustvrditi Franjo Zenko — *polihistora*.²

Za Boškovićevu sliku svijeta kao uređene pozornice vrijednosna je prekretnica u ocjeni Ivice Martinovića:

Iz cjelokupne epigramatske baštine hrvatskih latinista Boškovićeви se epigrami izdvajaju po tome što vjerodostojno zvuče tek na sceni. I arkadijski epigrami, koji su brušeni u tišini Boškovićeve profesorske sobe u Rimskom kolegiju, bili su namijenjeni čitanju na javnom skupu rimske Arkadije. Što je još važnije, oni su morali dobro zazvučati u imaginarnom atriju Boškovićeva matematičkog hrama kamo

ga uvodi pastir Achemaenides, njegov profesor matematike Orazio Borgondio. Prema zamisli iz Boškovićeve ekloge, atrij je ukrašen kipovima, tako da Uranija upućuje na astronomiju, Mars na balistiku, vojno graditeljstvo i mehaniku, Gracije na optiku, a Najade na hidrostatičku, dok su geometrija, aritmetika i algebra predložene na podu atrija. Svi ostali, ovdje predstavljeni epigrami prvo su izgovoreni, pa tek onda zapisani u ljetnikovcu poklisara Giacoma Durazza, i u ljetnikovcu vojvode Ksavera Saksonskog, i u tiskari Remondini scena je već bila postavljena, uloge podijeljene, a slušateljstvo pripravno za pljesak. Napisani za pozornicu ili nastali na pozornici, Boškovićevi su epigrami živa riječ vrijedna uprizorenja.

Dodala bih — *Theatrum Mundi s ljudima kao glumcima, Fortunom kao redateljem i Nebom kao gledateljstvom.*

Bošković sanja sliku svijeta kao uređene pozornice — u kojoj Umjetnost i Znanost ispisuju zemaljski i nebeski krug. A to je i dio njegova životopisa kao unutarnje ustrojstvo vlastite čežnje za idealom mladosti, umjetnosti, sklada i ljepote. Ruđer je Bošković igrom uzleta duha plovio prema hipotetičnoj uskladbi.

Pozornica kao alegorijska slika i mogućnost ludičkog dešifriranja alegorije i Čovjek sudionik velebnе drame stvaranja koja se odigrava u vremenu na toj ogromnoj pozornici svijeta. Poučen Svetim Pismom, zna činove te drame što su se već odigrali i one što se imaju odigrati u budućnosti. To su stvaranje i otkupljenje: opus conditions i opus redemptions.

Čarolija je pod zvijezdama i sa zvijezdama mogla započeti.

Jure će Kaštelan u lirskom zapisu *Zračenja* (Odjek, 1980.) nadahnuto ispisati riječi — razmišljanja:

K nama dopire svjetlost davno nestalih zvijezda ... Svjetlost je njihova prošlost i budućnost. Svjetlost je njihov potpuni integritet. Ona je moja sadašnjost, ova zvijezda koju gledam. Sad je vidim i u njevoj svjetlosti postajem analogija bezbrojnih sudbina, prošlih i budućih, u otvorenoj drami neprekidnih kruženja i povrataka. U prizorima svemira. U sukobima duha i materije. U drami oduvijek, jer teatar u najotvorenijem izvornom značenju ostaje gledanje, promatranje, spoznaja i viđenje svijeta. Viđenje cjeline. Obred i oblik samo su privid: uprizorenje.

Sudbina svijeta i drama svijeta zajednička je kao i kruženje atoma. I katarza je zajednička.

Dramska vizija dinamičnija je od kazališne forme prikazivanja. I možda se danas mnogo teatarskije drame pišu u fizici i biologiji ... Ipak mi se čini da Marin Držić i Ruđer Bošković nisu dva međusobno odvojena svijeta, oni se dodiruju i zrače kao i svaki kreativni čin. Plovidba je ista gonio nas vjetar ili obuzdana energija.

Jure je Kaštelan upozorio na dvije stvari: na ljubav prema stvarajućoj sili koja je stvorila nebesku — ali i ljudsku ljepotu s označnicom sredozemnoga univerzalizma koji podrazumijeva i otvorenost prostora — plovidbu pučinom mora, ali i neba.

Pustolovina je duha nošena usudom ishodišne luke — topos hrvatske književnosti — Boškovićeva Dubrovnika i plovidbe (Rim, Pariz, London, Carigrad, Beč) otvarala pozornički prostor — glumište — u kome je Ruđer Bošković bio pisac, scenarist, redatelj i glumac. Putnik iz znanstvene strasti spoznaje želio je uprizoriti gramatiku ljudskoga duha, pripadajući zavičaju emocijom, a razumom svijetu. Pozornica pozornice svijeta, na kojoj je svoju ulogu čudnim stjecajem sudbine igrao kao *pastir Numenius Anigraeus iz rimske Arkadije!*

Raskošni vizualni spektakl rimske akademije *degli Arcadi*, ljetnikovca austrijskoga poklisara Giacoma Durazza u neposrednoj blizini Venecije, ljetnikovca vojvode Ksavera Saksonskog u Pont sur Seine, tiskare Remondini iz Bassana (kako je potonje Ivica Martinović označio kao četiri pozornice!) ispisuje se kao *mirakolo!* — gledati očima zemaljskim nebo — *Theatrum Mundi* u univerzalizmu Sredozemlja s ishodištem dubrovačke usudne luke koje posreduje asocijativne krugove zapadnoeuropskog promišljanja.

Ruđer Bošković u starim toposima traži dekorativne oblike u arhitekturi za astronomiju, balistiku, vojno graditeljstvo i mehaniku, optiku, hidrostatičku, a u slikarstvu za geometriju, aritmetiku i algebru, s alegorijom mitskih likova Uranije, Marsa, Gracija, Najada — kako bi izgradio skladnu cjelinu pozornice svijeta.

Rodni Dubrovnik — *slatki moj zavičaj diči se odličnim djedovima i pradjedovima, slavljen po cijelom svijetu*, napisat će nadahnuto Ruđer Bošković — imao je utemeljenu baštinu otvorenog scenskog prostora, antički izbrušenu izražajnost starodubrovačkih erudita, umjetnika i književnika koji su u svemu bili dorasli europskom umovanju. Dubrovnik kao dio transkulturalnoga Sredozemlja je veliki scenski prostor u organskoj cjelini antike, srednjovjekovlja, humanizma, manirizma i baroka koji pretvara dramsko vrijeme u prostor i prostor u vrijeme.

Boškovićeve emotivna pripadnost krajoliku zavičaja i duhovna plovidba unutar europskog prostora, u susretištu Juga i Sjevera dinamičnog ustrojstva kulturno-povijesne, ali i znanstvene usporednosti (Kant, Newton, Leibniz, Kopernik, novovjekovni Aristotel) u samosvjesnosti će zbornog mjesta pozornice kao slike svijeta osporiti uvriježenu misao o provincijalnom zemljovidu hrvatske civilizacije. Otvoren je svod nebeskog Grada naspram zemaljskom gradu. Uspostavljena je ontološka samostalnost i zrcalo koje kao odslik preobrazuje predložak. Svijet kao predstava u Ruđera Boškovića odigrava se mnogooblično. Duhovna je pohrana Grada pozornice — pozornice ljepote, reda i sklada — i mirakolo — gledati očima zemaljskim nebo i tražiti smisao života u astronomskom odnosu ravnoteže i sklada.

Boškovićeve epigrame³ postaju magija slika u dinamizmu kretanja na otvorenoj pozornici asocijativnih krugova univerzalnog transkulturalnog Sredozemlja čiju zoru i novo doba osvjetljava mitski svijet antike. Potonje zorno slijedim čitanjem metaforičkih naslova:⁴ *Teorija prirodne filozofije (Philosophia naturalis theoria*, objelodanjena 1758. godine u Beču, a 1763. godine u Veneciji pod naslovom što ga je izmijenio sam Bošković — *Theoria philosophiae naturalis*), *Pomrčine Sunca i Mjeseca (De Solis ac Lunae defectibus*, objelodanjeno pjesničko djelo u Londonu 1760. godine, i u Parizu 1779. godine, naslovljeno *Les Eclipses — Pomrčine*, posvećeno francuskom monarhu Luju XVI.) i naposljetku rasprava *Relazione delle rovine di Troia* (nastala u razdoblju od 1761. godine do 1784. godine kao posljedica prekinutog putovanja u Carigrad, arheološko je izvješće o ruševinama sućelice Tenede).

Noseći prirodnoznanstvenu baštinu Dubrovnika⁵ u rimskoj Arkadiji je svoj unutarnji prostor znanstvenika i literata, kulturom europeiziran s izobrazbom jezuitskih kolegija,⁶ mogao alegorijski prisposodobiti krinki baroknog pastira s mogućom scenskom igrom epigrama u kojemu je vitalistička rokoko ghirlanda i maniristički obrat ludističkog concetta! Samosvjesnost novovjekovnog znanstvenika je preobučena u pastirsko ime Numenius Anigraeus — starogrčkog matematičara Numenija i u ime potočića u grčkoj pokrajini Arkadija. Pastirska krinka Ruđera Boškovića nosi u sebi model igre — savršeni prostor imaginarne slobode — koji je u suglasju s dinamizmom beskrajnog prostora.

Hocke⁷ će upozoriti na *Božanstveni concetto* koji nije samo putokaz *magičnim formulama ljepote*, već i beskonačna Arijadnina nit što u *labirintu zabludjela smisla*

hoće sjediniti i smisao i ljepotu. Descartova sumnja i prevrat ljudske misli u vitalističkoj rokoko ghirlandi Numenius Anigraeus, pastira s frulom, spajanje nespojivog i concetto nove subjektivnosti, uprizorujući mirakolo iskustvom znanstvenika! Smisao je svijeta kao uređene pozornice u geometrijskom odnosu ravnoteže i sklada u imaginarnom matematičkom hramu. Slika i pojam.

Suočen s pitanjem ustroja slike svijeta i mogućnosti njegova sklada, Bošković se našao spram dva izbora: ontološkog i moralnog. Kant je nadahnuto upozorio:

Dvije su stvari, koje su nadasve vrijedne, da na se svrate pažnju ljudskog uma i da ga opet i opet napunjuju udivljenjem — moralni zakon u nama i zvjezdano nebo nad nama.

Bošković je svjestan paradoksa. Na mjesto znanja u želji uskladbe svijeta i objašnjenja nužno dolazi vjera, a razum zamjenjuje emocija. Začuditi se pred svijetom i pred svemirom, u kojima je ukorijenjeno ljudsko biće: u svijetu — čovjeku, i u čovjeku — svijetu, izvorno je otkrivanje smisla. I u najdubljoj sumnji, čovjek je svjestan svoje egzistencije. Nemoguće je naći jasnu crtu što razdvaja ono što je unutra i izvana. Otuda umjesto rokoko kićenog upitnika — maniristička rokoko ghirlanda u obliku concetto! Moralni izbor individualnoga čina i spremnost na odgovornost izbora dviju kozmologija — ideološke i svjetotvorne.

*Gospođi prije jutarnjeg dotjerivanja
(Curre, puer, Divaeque comam sustolle fluentem)*

Ugledavši onu gospođu ujutro prije dotjerivanja u trijemu sa spuštenim kosama, tako dugim da su bez pretjerivanja dopirale do ispod koljena, zastao sam i zanosno rekao:

Pohrli, dječaće, božici podigni rasutu kosu!
Gle, kako je pala i kako u padu mete tlo!
Na nebu među kometama treptave zvijezde nema
Što dugi, blistavi skut** takav kakav joj pridaje stas.*

* dječaće, puer dječak je ovdje nedvojbeno Bošković

** dugi, blistavi skut, longo, nitido sirmate — rep, bitno obilježje komete zbog kojega se za nju ustalio naziv repatica — bilješke popratio Ivica Martinović.

Ivica će Martinović postaviti pitanja — odgovore: *Galantni Bošković: dječak ili satir? ... Tko zna koliko je ljubavi uložio u promatranje kometâ, tko općenito zna koliko se stvaralačke energije izžaruje u astronomovu motrenju, tko zna kakva opijenost trese astronoma kad mu se posreći nov nebeski prizor, taj zna kakav je kompliment Bošković izrekao jednoj ženi kad je njezine raspletene kose usporedio sa svijetlim repom komete.*

Neobuzdani ritam rokoko ghirlande suprotstavljen je ravnoj crti koja prinosi disciplinu moralnog i estetskog reda, razuma i stege. Otuda i pojava *ljupkog paža ne bi li preuzeo Boškovićevu ulogu i pridigao raspletene kose snene gospe*. Mjera je željenog svijeta ostvarena. Igra postaje prispodobivi igrokaz cjeline zemaljske i nebeske, osvjetljujuća, spekulativna metafora svijeta. Nebeski je red nasuprot zemaljskomu. Pragmatična je potreba odgojne vrijednosti donosila svijet u kojem sva povlaštena bića igraju svoju božanstvenu komediju s uljudbenim strastima. Rokokoovski je kićenik upitnik travestirana pozorička Boškovićeva slika. Mikrostruktura epigrama je u skladbi lelujave krivulje: *pohrliti / rasuta kosa / u padu mete tlo / blistavi skut*, uspostavljena kinetičkim načelom kretanja — eksplozijom svjetlosti nebeske i zemaljske. Spajanje nespojivog, sjedinjavanje udaljenog. Končetuozna je zamisao prispodobiti raspletene kose jedne žene sa svijetlim repom komete! Alegorija nebeske svjetlosti ne uzrokuje gubitak ljudske slike ljepote žene. Optička je preobrazba čuda uspostavljena kinetičkim načelom.

Bošković uprizzoruje Umjetnost i Znanost zapadne Europe što se nadahnjuje antikom — da bi stvorila svjetovni obred iza kojeg je krinka i razgolićenje Subjekta. Antičko imaginarno nadopunjeno imaginarnim kršćanstva i otvorenost Subjekta prema svjetlosti i tvarnoj i duhovnoj postaje uspravnica i povijesni jamac koji pomaže oslobađanju prostora stvarnosti pomoću mašte.

Izgubljenom geocentričkoj iluziji koju je uništilo novo prostranstvo i koje nudi *Odiseja u svemiru* — logičan slijed iza Vergilijeve *Eneide* — Bošković podastire Utopiju obnovljene Arkadije — imaginarnog matematičkog hrama — varljivi most između srednjovjekovnog geocentrizma i renesansnog antropocentrizma — Danteove *Božanstvene komedije* — Utopiju iz mašte optički i astronomski opserviranu u heliocentričkom prizoru:

28.

*Čudiš se? Motri tad u kojem poretku zvijezde razmještene
U krug obilaze Sunce zlatokoso!*

Pozornički je prizor epigrama — *U rasporedu planetâ Zemlja je između Marsa i Venere* — dramsko susretno muškog načela — boga rata i ženskog načela — božice ljubavi. Čovjek u dvostrukosti i mogućnost izbora. Sudbina svijeta i drama svijeta je zajednička kao i planeti u gibanju oko Sunca.

*Nas koje priroda postavi između Venere i Marsa
Zar može čuditi ako Mars uz Veneru vlada?*

I sama je dramska vizija heliocentričke slike svijeta dinamičnija od svake predstave.

Bošković je dao naslutiti — u modernom znanju znak ima vrijednost jedino u sklopu samog znanja i ono raskida svoje drevnostno srodstvo s božanstvom. Kako ustrojiti ovaj svijet i dovesti ga do sklada? Božanstvo pretpostavlja znakove koji mu prethode. Otuda igra epigramskim slikama i mogućnost uprizorenja Boškovićeve slike svijeta kao uređene pozornice. Matematička razdjelnica — zraka spoznaje i svjetlost božanska — nadahnuće. Potonjem služe i komentari epigramima — svojevrsne didaskalije! Objasnidbeni uvod u igru concetta. One su ujedno i ilustracija moguće sinteze znanja i mišljenja u duhu pouke, koju su nekad izvukli i antički filozofi u sličnoj prilici; imajući na umu da nijedno područje zapadnoeuropske kulture nije jedinstveno još od svojih početaka; kao i njih, tako će i Boškovića dijalog sa samim sobom poučiti da se bolje razumije poslovice koja glasi: *lijepo je čudnovato*.

6.

*Rousseau i Voltaire
(Russous Herculeo fortis sermone triumphat)*

Prvoga dana ovog mog boravka ovdje, a bila je nedjelja 27. prošloga mjeseca (rujna), dok se razgovaralo o značajevima Rousseaua i Voltairea, izrekao sam da se prvi odlikuje snagom svoga stila, a drugi živahnošću svojih neprestanih bljeskova, pa sam to osjećanje pretočio u sljedeći distih:

*Herkulskim govorom kliče srčani Rousseau,
Vatrom apolonskom drhtavi sijeva Voltaire.*

Boškovićeva prisposoba Rousseaua s *herkulskom snagom*, a Voltairea s *apolonskom vatrom* upozorava — čisto dionizijevsko bi bilo nepodnošljivo čovjeku

i ono se razvedrava u apolonskim oblikovnim mogućnostima, otuda opreke: *klicati / sijevati, srčani / drhtavi, snažan / svjetlucav*. Ne samo što se tragično stišava u skladu i ljepoti, nego ponekad postaje pustolovina igre i plovidbe. (Friedrich je Nietzsche u djelu *S onu stranu dobra i zla* u 1886. godini prihvatio Boškovićev izazov.)

Genius loci dubrovačkog polisa, homo universalis i homo ludens — Bošković je uprizorio otvorenu pozornicu slike zemaljske i nebeske u mladostnoj znakovitosti Sredozemlja čiju zoru i novo doba osvjetljava ne samo mitski svijet antike nego novovjekovna spoznaja zapadnoeuropskog znanja. Svijet kao uređena pozornica bez očitovanog stvaralačkog erosa ne može biti epifanijska spoznaja pred vratima nebeskog grada.

10.

Sjaj gospinih očiju

(Tolle faces: praesens meliori lumine fulget)

Dok se uvečer, u mraku, pripremao dalekozor za motrenje Jupitera, a bila je tu i gospođa, priđe jedan sluga s dva svijećnjaka da bi posvijetlio. Odmah sam zavikao:

Ukloni svijeće! Božica sama jačim sjajem

Blista, i noć i dan nadmašuje.

uprizorena je Boškovićeva slika svijeta kao uređene pozornice u epigramima — mikrovizijama. Dinamika vidnog mjesta (*dalekozor! — oko motritelja znanstvenika, ali i čovjeka!*) isprepliće vizualne ghirlande (*zemaljska — gospođa!, nebeska — Božica!, znanstvena — Jupiter!*). Uspostavljeno je kinetičko načelo optičkih preobrazbi: *sjaj zvijezde na nebeskom svodu noći — Jupiter se preobražava u sjaj svijeća* čiji je odslik u *sjaju Božice*. Zemaljska je ljepota žene izjednačena s nebeskom u ozrcaljenoj slici *sjaja gospinih očiju*. Bljesak svjetlosti koji sjedinjuje tren i vječnost. Visio Dei i Spectacle de la Natura, metafizička svjetlost i fizička svjetlost. Spoznaja je nemoguća bez odslika, ali da bi se ostvarila, s odslika se neprestano moraju skidati prividi!

Ruđer je Bošković u svojim epigramima utkao pjesnika Marcijala, ali je ispred sebe imao i concetto! dubrovačkoga pjesnika Dživa Bunića Vučića. Konstruk-

tivno je načelo Boškovićeve conceita stvaralačko načelo znanstvenika koji ulazi u područje umjetnosti — nestvarnoga i intuitivnoga. Oštroumna duhovitost — koja je isprepletena u ghirlandi znanstvenika — ispisuje se kao umjetnost — intuicija, ali i kao intelektualna shema epigrama diskurzivnoga promišljanja.

29.

*Posvećeno ovom napitku
(Dedicata haec pocula)*

Kada sam prekjučer bio na ručku s trima prije spomenutim gospođama, zaželjele su zdravicu s distihom. Izrekao sam ga podrazumijevajući na početku sljedećeg distiha posvećeno ovom napitku:

*Tri nimfe gledam, zdravo da ste mi zvijezde nebeske!
Samo da motrim vas, vazda bih bio astronom.*

Uspostavljen je novovjekovni *Aristotelovski dalekozor — Il canocchiale Aristotelico* (E. Tesauro, Venetica, 1655.)

Bošković poput ghirlande raskriljuje čaroliju pod zvijezdama i sa zvijezdama, ispreplićući *vedrinu ljudsku i nebesku* (idealizirana slika lijepih mladolikih žena sličnih nimfama — nebeskih zvijezda!) u *zdravici* dinamičnoj sili koja je stvorila nebesku, ali i ljudsku ljepotu: *svjetlost i osmijeh* izmamljen duhovitošću i oštroumnošću u slici sklada.

Ali alegorija je po svojoj naravi djelatna samo u okviru postojećih pojmovnih vrijednosti. Mogu li Umjetnost i Znanost ispisati zemaljski i nebeski krug u igri duha — ako se nadaje sumnja — Boškovićeve upozorenja unutar rasapa znanja i mišljenja zapadnoeuropske civilizacije i kulture? Tragična potraga i pitanje — Kako ustrojiti ovaj svijet i dovesti ga do sklada?

33.

Za astronomiju

(Totus in aetherea, quam dant vaga sidera colli)

Glazba u mojim ušima ne izaziva skoro nikakav osjetilni užitak. Zapitan zašto je tako, odgovorio sam:

Sav sam u nebeskom skladu, tvore ga skitnice neba.**
Zemaljski mene ništa ne plijeni sklad.****

Očitovanje stvaralačkog erosa u sukobima duhovnog i tvarnog na otvorenoj pozornici svijeta i svemira ostaje najveća dramska vizija i misterij. *Theatrum Mundi* s Ruđerom Boškovićem kao glumcem, Božanski *concerto* kao redatelj i Nebo kao gledatelj — ostavljajući *Homo ludens*⁸ i *Deus ludens*⁹ ustroj prirodne iskonske cjeline svijeta kao uređene pozornice. Bjelodano je da projicirano osvjetljava i onog koji projicira. Je li to spoznata *Mudrost, Igra*, ali i *Misterij!*?

* u nebeskom skladu, *in aetherae / harmonia* — zaokupljen astronomijom, i to neposredno nakon što je uklonjen s položaja upravitelja zvjezdarnice u Breri

** skitnice neba, *vaga sidera coeli* — lutajuće zvijezde nebeske, ovdje planeti u skladu s ondašnjom podjelom zvijezda na lualice i stajačice

*** zemaljski ... sklad, *terrena ... harmonia* — skladnost zemaljskoga života ovdje prisposobljuje glazba — bilješke popratio Ivica Martinović

IZVORI

1. Ivica Martinović — *Epigrami, Ruđer Josip Bošković*, izbor, s latinskoga jezika preveo i bilješkama popratio, *Dubrovnik*, god. IV., br. 3., Dubrovnik, 1993., str. 79.–92.; poglavito izvori epigrama u bilješkama str. 82., 90., 91., 92.
2. Franjo Rački, *Život i ocjena djela Ruđera Boškovića*, Rad JAZU, br. 87.–88., Zagreb, 1887.–1888.
3. Branimir Truhelka, *Građa za poznavanje života i rada Ruđera Boškovića: Katalozi*, fas. XV., rukopis s nadnevkom 17.7. 1924.; pod oznakom F-7 u Zavodu za povijest znanosti HAZU u Zagrebu.

LITERATURA

1. R. Caillois, *Les jeux et les homes, Le masque et le vertige*, Paris, 1985.
2. *Djela Dživa Bunića Vučića*, priredio Milan Ratković, *Stari pisci hrvatski*, knjiga 35., JAZU, Zagreb, 1971.
3. Ivan Golub, *Homo ludens imago Dei, Bogoslovska smotra*, br. 61., Zagreb, 1991., str. 46.–60.
4. E. Fink, *Spiel als Weltsymbol*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1960.
5. F. Nietzsche, *Rođenje tragedije*, GZH, Zagreb, 1983.
6. P. Pavličić, *Poetika manirizma*, AC, Zagreb, 1980.
7. Platon, *Država*, JGZ, Beograd, 1983.
8. F. Schiller, *Teoretische Schriften*, Dritter Teil, München, 1966.
9. E. Tesauro, *Il canocchiale Aristotelico*, Venetica, 1655.

BILJEŠKE

¹ Usp. R. J. Bošković, »Epigrami«, *Dubrovnik*, god. IV. br. 3., Dubrovnik, 1993., str. 79.–92. Podatci o izvorima — koje navodi I. Martinović, str. 82., 90., 91., 92.

² Usp. F. Zenko, »Sila kod Ruđera Boškovića: princip fundamentalne filozofije.« *Dubrovnik*, god. IV., br. 3., Dubrovnik, 1993., str. 33.–45.;

»Život i ocjena djela R. J. Boškovića«. *Rad u JAZU*, 1987.–8.;

Z. Posavac, »Izvori neoklasicizma«, *Estetika u Hrvata*, Zagreb, 1986., str. 103.–136.;

Z. Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika* (prikaz Anice Bošković), Zagreb, 1970., str. 287.–344.;

A. Kadić, »Ruđer Bošković — »Genius loci«, *Dubrovnik*, god. IV., br. 3., Dubrovnik, 1993., str. 71.–78.;

Ž. Dadić, *Ruđer Bošković*, ŠK. Zagreb, 1987.;

Hrvatski latinisti II., priredili V. Gortan i V. Vratović, MH, PSHK 3., Zagreb, 1970., str. 330.–341.

³ Usp. B. Glavičić, »Versifikatorska tehnika Ruđera Boškovića«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 16., br. 26., Zadar, 1987., str. 185.–263.

⁴ Usp. Željko Marković »Ruđer Bošković«, dio prvi, JAZU, Zagreb, 1968.;

Željko Marković, »Popis djela Ruđera Josipa Boškovića, Ruđer Bošković«, *dio drugi*, JAZU, Zagreb, 1969.; str. 1108.–113.

⁵ Usp. S. Paušek Baždar, »Dubrovačka prirodnoznanstvena sredina u doba baroka«, u: *Dani Hvarskog kazališta*, sv. XX., Split, 1994., str. 208.–215.

⁶ Usp. M. Korade, »utjecaj rimskog kolegija u filozofskoj i znanstvenoj izobrazbi Dubrovčana«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, sv. XXIX., Dubrovnik, 1991., str. 173.–178.

⁷ Usp. G. R. Hocke, *Manirizam u književnosti*, Cekade, Zagreb, 1984.;

G. R. Hocke, *Svijet kao labirint*, A. C., Zagreb, 1991.

Valjalo bi prisposoditi istraživanja: D. Fališevac u knjizi *Ivan Bunić Vučić*, Liber, Zagreb, 1987.; A. Stamać, »Dživo Bunić Vučić u zrcalu metafore« u knjizi — *Slikovno i pojmovno pjesništvo*, Zagreb, 1977.

⁸ J. Huizinga, *Homo ludens*, Naprijed, Zagreb, 1992.

⁹ I. Golub, »Deus ludens«, *Republika*, god. L., br. 7.–., Zagreb, 1994., str. 126.–133.